

Література:

1. Васильевская О. Творчество Стивена Крейна (1871–1900). – Москва, 1967.
2. Голод Р. Натуралізм у творчості Івана Франка: до питання про особливості творчого методу Каменяра. – Івано-Франківськ, 2000.
3. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – початку XX століття. – К., 1981.
4. Крейн С. Мэгги, уличная девчонка // Американская повесть / Сост., вступ. статья, коммент. А. Старцева. – Москва, 1991. – Кн. I.
5. Литература последней трети XIX века. 1865–1900 (становление реализма) / Ред. коллегия 4-го тома: П. Балдицын (отв. редактор), М. Коренева. – Москва, 2003. – Т. 4.
6. Мотылёва Т. К спорам о реализме XX века // Вопросы литературы. – Москва, 1962. – № 10.
7. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили. – К., 1985.
8. Смирнов Б. Стивен Крейн // Крейн С. Алый знак доблести. Рассказы. – Москва-Ленинград, 1962.
9. Ткачук М. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). – Тернопіль, 2003.
10. Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. – К., 1976–1986.

Ольга Варениця (Київ)

Іван Франко і Ян Коллар: два погляди на “слов’янську взаємність”

Про Івана Франка, науковця європейського рівня, говорять як про видатного поета, прозаїка, перекладача і теоретика літератури, публіциста, етнографа, оригінального і широко мислячого філософа, громадсько-політичного діяча, автора численних праць у галузі історії, економіки, філософії, соціології, політології. У його багатогранній спадщині, що нараховує близько п’яти тисяч художніх, наукових, публіцистичних та літературно-критичних творів, вагоме місце посідають дослідження з питань славістики, котра саме в XIX ст. формується як окрема наукова дисципліна.

Учений-енциклопедист, І. Франко працював над вивченням історії та культури слов’янства. Формуванню інтересу до царини славістики сприяли ґрунтовний рівень підготовки в галузі мовознавства та літературознавства, володіння багатьма слов’янськими мовами, а також дружні відносини з ученим-славістом, професором Віденського університету (хорватом за походженням) – Ватрославом Ягичем. Під його керівництвом І. Франко підготував докторську дисертацію “Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, яку захистив 1893 року у Відні. В. Ягич редагував перший славістичний журнал “Архів слов’янської філології”, був ініціатором створення та одним із авторів “Енциклопедії слов’янської філології”. У статті “Поступ славістики на Віденським університеті”

[7: т. 31: 7–10] І. Франко високо оцінив заслуги В. Ягича у цій галузі: останній заснував в університеті велику і багату слов'янську бібліотеку, де можна було знайти літературу багатьма слов'янськими мовами. У 1903 році професор В. Ягич став дійсним членом НТШ.

Осягнення духовної спадщини слов'янських народів є предметом історико-літературних та культурно-філософських досліджень І. Франка. Погляди І. Франка як ученого-славіста охоплюють широку сферу гуманітаристики: історію, лінгвістику, етнографію, фольклор, літературознавство, філософію. Передусім його цікавили теорія літератури, сучасний стан слов'янських літератур, що знайшло відображення у статтях "Адам Міцкевич", "Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасній літературі", "З нової чеської літератури", "Юліуш Словацький і його твори", "Слов'янський гурток", "Сучасні польські поети", "Нова історія російської літератури" та ін. Питання історії та культури слов'янства досліджено у роботах "Праця чехів в галузі освіти", "Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в ХІХ ст." та ін. Як влучно зазначив український славіст Г. Вервес, І. Франкові "було притаманне і почуття сучасності, і вболівання за майбутнє культури, тим більше, що в специфічних умовах Австро-Угорщини він часом "з боку культури" йшов до вирішення суспільних проблем і навпаки" [2: 65].

Політичне становище слов'ян І. Франко розглядав у статтях "Слов'янська солідарність чехів", "До відома панів чехів", "З'їзд слов'янської молоді", "Чехія, Росія і слов'янізм", "Поляки, чехи і мадяри" та ін. Тут він відстоював право усіх слов'янських народів на вільний, самостійний національний розвиток, виступав за налагодження громадської та культурної співпраці між ними. Серед чинників національного поступу важливе місце письменник відводив ідеї рівноправності, котра виявляється в царині думки, культури, науки і літератури всіх слов'ян, і дає змогу кожному зі слов'янських народів виступити перед слов'янським світом з тим, що створено і що має гуманістичне значення.

Звернення І. Франка до славістичної проблематики не обмежувалося лише науковими студіями, а й поширювалося на громадсько-політичну діяльність. За його ініціативою при Львівському університеті було засновано "Кружок слов'янський" (1888). Пізніше він брав активну участь у з'їзді слов'янської молоді, що відбувся у Празі (1891).

Проблема національного розвитку слов'ян постає для І. Франка в контексті теми міжслов'янських культурних взаємозв'язків. У своїй багатогранній творчості письменник неодноразово звертався до культурних надбань чехів та словаків. Перше знайомство І. Франка з чеською та словацькою літературами відбулося під час навчання у Дрогобицькій гімназії, де, окрім класичних, вивчали також і слов'янські мови. Саме тоді він перекладав і писав вступну статтю до поезій з "Краледворського рукопису" та "Зеленогорського рукопису".

І. Франко був відомий у Чехії та Словаччині як письменник, літературознавець та громадський діяч. Відвідавши Празьку етнографічну виставку 1895 року, він

охарактеризував її як “цивілізаційно-історичну у широкому смислі слова”, як таку, що не залишала жодних шансів для тих чеських патріотів, які “доказували якусь цивілізаційну самостійність, відрубність і оригінальність чеського племені” [б: 382]. На його думку, виставка показала шанобливе ставлення чехів до своєї історії, прагнення сучасників укласти і свою цеглинку до могутньої споруди побудови нації, а також особливе ставлення до молоді. “Я замилювався, – писав І. Франко у статті “З гостювання у Празі”, – дивлячись на них: з їх облич, одягу, рухів було видно, що чехи люблять своє майбутнє, своє молоде покоління не менш палко і не менш розумно, як і своє минуле” [б: 388].

Для І. Франка як людини, що гаряче вболівала за національні інтереси свого народу, розкинутого по різних державах, підйом чеського національного життя був школою і зразком. “Національно-чеський характер Праги” сформувався завдяки зростанню національної свідомості й наполегливості чехів. На межі XIX–XX ст. чеська мова стала мовою літератури, журналів та наукових праць в усіх галузях знання. Хоча лише на початку XIX ст. Прага була німецькомовним містом і, навіть, “патріарх слов’янської філології Добровський ще тоді сумнівався в тому, чи зможе чеський народ ще відродитися до самостійного національного життя, і перед нашими очима постає незвичайна картина, яка окрилює розум і серце, картина народу, який відроджується з попелу, як здорова гілка на старому, розчахненому стовбурі” [б: 379].

Переклади художніх творів, особисті зв’язки та взаємне листування з чеськими та словацькими культурними діячами, наукові дослідження (літературно-критичні, етнографічні та ін.) і публіцистичні розвідки сприяли тому, що вже 1901 року Чеське етнографічне товариство у Празі обрало українського вченого своїм членом-кореспондентом.

Важливим для взаєморозвитку слов’ян та зростання їхньої національної свідомості І. Франко вважав студіювання праць слов’янських авторів, зокрема творів Й. Добровського, К. Гавлічека-Боровського, П. Шафарика, Я. Коллара, Л. Штура, які уособлювали дух слов’янської культури. Їхня наукова та громадська діяльність пов’язані із відродженням національних мов, літератур, історії й традицій – добою Слов’янського національного Відродження (остання третина XVIII – середина XIX ст.). Засновник наукової славістики Й. Добровський у перші десятиліття XIX ст. започаткував у Празі слов’янський семінар і як керівник прищеплював слухачам любов до слов’янських літератур і мов.

Чеське та Словацьке національне Відродження дає поштовх для підйому свідомості в інших слов’янських народів, які запозичують у нього форми культурно-просвітницької діяльності (культурні товариства, журналістика, театр, літературно-музичні вечори і т. ін.). У середині 30-х років XIX ст. в Галичині справу національного відродження започатковував літературний гурток “Руська трійця” (М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький), напрям діяльності якого визначався ідеями романтизму. У передмові до альманаху “Русалка Дністровая” (1837)

М. Шашкевич зазначав, що серед слов'янських народів, які прокинулися до нового життя "судилось нам послідніми бути". Своєю метою "Руська трійця" визначала піднесення освітнього рівня та пробудження національної свідомості галичан, входження українського народу в коло культурних націй Європи.

Творчість поетів-романтиків сприяла розвитку міжслов'янських літературних зв'язків. Вони перекладали поезії з чеської та сербської мов, створювали переспіви народних пісень, обробки казок західних та південних слов'ян, займалися створенням і розповсюдженням просвітницької літератури. М. Шашкевич та І. Вагилевич першими з українських письменників частково переклали "Краледворський рукопис" та "Зеленогорський рукопис". За висловом І. Франка, М. Шашкевич, "батько галицько-руського національного відродження", засновник нової, народної літературної школи, поет, творчість якого відобразила дух поезії XIX ст., у своїй діяльності орієнтувався на "апостолів слов'янства" – Й. Добровського, П. Шафарика, В. Караджича.

Ідеалізація минулого, звернення до слов'янської давнини, характерне для діячів "Руської трійці", поєднується із мотивами слов'янської єдності та солідарності. Саме тому особливого значення набув переклад 8-ми сонетів з поеми "Дочка Слави" Я. Коллара, який зробив І. Вагилевич. Прикметним є те, що Я. Головацький був не лише особисто знайомий і листувався зі словацьким поетом, але й переклав його трактат "Про літературну взаємність між слов'янськими племенами та нарідчями". Питання впливу Я. Коллара на культурно-просвітницьку діяльність "Руської трійці", а також на культурний рух в Україні І. Франко висвітлював у статтях "Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар" (1893) та "До історії чесько-руських культурних взаємин" (1901).

Пожвавлення культурних зв'язків у добу Слов'янського національного Відродження відбувалось як у галузі літератури, так і в галузі філософії. Початком нової епохи у філософській думці чехів стала творчість Й. Юнгмана, у словаків – Я. Коллара, які у своїх роботах започатковують дослідження в галузі філософії історії та філософії нації. Філософсько-історична рефлексія, представлена у роботах діячів першої хвилі національного відродження – Я. Коллара та Й. Юнгмана, і другої хвилі – Л. Штура, Ф. Палацького, А. Сметани, сформувалася під впливом філософії історії Й. Гердера та німецької філософії першої половини XIX ст. (Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля).

Головні ідеї концепції "слов'янської взаємності" Я. Коллар сформулював у поемі "Дочка Слави" (1824) і в трактаті "Про літературну взаємність між слов'янськими племенами та нарідчями" (1836). У поемі "Дочка Слави" змальовано образ Славії, спільної Батьківщини слов'ян як спадкоємців славної минувшини. Я. Коллар вважав, що під впливом духу часу та національної потреби на основі давньої традиції серед розмаїтих слов'янських племен формується почуття глибокого зв'язку і спільності. "Всеслов'янщина" – єдина Вітчизна слов'янської спільноти, яка складається з "чотирьох гілок" – чеської, польської, руської і сербської. Решта слов'янських народів повинні об'єднатися навколо цих головних.

Усі слов'яни належать до однієї нації, оскільки мають спільне походження. Я. Коллар вважав націю духовно-культурною єдністю, що забезпечується взаємозв'язком у галузі літератури, мови та освіти. Відтак, "слов'янська взаємність" ґрунтується на культурній єдності усіх слов'янських народів, на спільному національному почутті. Любов до нації, на думку Я. Коллара, є проявом національної свідомості і є вищою ніж любов до Батьківщини. "Слава нації, – писав він, – нині не ґрунтується ні на її чисельності, ні на дужій тілесній будові [...] але на морально-інтелектуальній величі, духовній діяльності та самостійності духа, на любові та визнанні усієї нації, і на її зв'язку з людством і світовою історією" [4: 236]. Слов'янські племена, усвідомлюючи свою належність до слов'янської цілісності, розвиваються вільно і самостійно, через взаємне суперництво між слов'янськими письменниками, яке збагачує "всезагальну скарбницю національної літератури" [4: 237].

Зауважимо, що ідея слов'янської духовної єдності своїми витокami сягає середньовічної слов'янської культури, започаткованої діяльністю Кирила та Мефодія. Пізніше вона актуалізується в історіософському вченні хорватського поета і мислителя Юрія Крижанича, де обґрунтовано думку про неминучість національного відродження слов'ян, а також розроблено програму їх спільної боротьби за незалежність.

Возвеличуючи "дух всеслов'янства" і ставлячи його на рівні з такими важливими для кожного народу чинниками, як освіта й однастайність, Я. Коллар водночас розмірковував над місцем та роллю слов'ян в історії. Він вважав, що суб'єктом історичного розвитку виступають народи як форми, в яких людство розвивається й формується. Вони реалізують історичну закономірність так, що на різних етапах цю закономірність втілюють в дійсність різні народи. Кожен народ має власне місце в історії і робить свій внесок в її розгортання. Відтак завдання слов'ян – органічно увійти в хід історичних подій і вийти на сцену світової історії.

Я. Коллар обґрунтовував ідею "слов'янської епохи" як нового історичного періоду, у якому реалізується призначення слов'янських народів – відродити культурні та життєві принципи європейців, замінити романо-германські народи. Історична мета слов'ян як спільноти – виконання гуманістичної місії. Вони повинні примирити нову добу зі старою, синтезувати різні культурні елементи і подальшою самоосвітою закласти фундамент нової епохи у розвитку людства.

Отже, філософсько-історичне вчення Я. Коллара формується у добу слов'янського національного відродження і відповідає початковому етапу становлення філософії національної ідеї у Європі – так званому національному месіанізмові, завдяки якому бездержавні народи у першій половині XIX ст. переходять від релігійного до національного світогляду. У цьому контексті національна ідея постає спочатку як ідея культури. Таке розуміння прийнятне і для Й. Юнгмана, який виокремлює дві головні форми вираження національної самосвідомості – мову та історію.

Я. Коллар створив ідеальний образ слов'янської давнини і надавав особливо-го значення етнографічним елементам слов'янського життя та побуту. Проте вже

наступне покоління словацьких слов'янофілів відмовляється від романтичної віри в "слов'янську зорю" майбутнього та в ідеалізований образ слов'янських народів. Колларівське вчення про "слов'янську взаємність" замінила концепція "оновлення слов'янства" Л. Штура, поета, філософа, історика, лінгвіста, очільника третього покоління словацьких "будителів". Як зауважив з цього приводу Д. Чижевський: "Коллар говорить... про ідеали, про людство, про повинності народів, про завдання, які покладені на народи самим Богом і т. д. Штур говорить тільки про життя, повертає ідеї Коллара з неба на землю" [8: 41]. Користаючись підтримкою молодого покоління патріотів, Л. Штур розробив нову концепцію розвитку слов'янства і словацького народу, що ґрунтувалася на діалектичному розумінні "єдності в багатоманітті" та визнання словаків самостійним, самобутнім народом. Він також став одним із ініціаторів мовної реформи, результатом якої вважають використання словацької народної мови як літературної.

Завдяки Я. Коллару в теоретичний обіг увійшли такі поняття, як "слов'янська взаємність", "слов'янська ідея", "слов'янська епоха", "слов'янська спільнота", "слов'янофільство", котрі згодом набули нових філософсько-історичних та політичних інтерпретацій. Поліфонічність ідеї слов'янського єднання виявилася у творчості багатьох мислителів, що розмірковували над призначенням слов'ян у європейській та світовій історії, зокрема, у діяльності Кирило-Мефодієвського братства (М. Гулак, М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко, П. Куліш, О. Навроцький та ін.), а також у теоретичному слов'янофільстві, що активно розвивалось у Росії (О. Хом'яков, І. Киреевський, К. Аксаков та ін.).

Думки щодо ролі постаті словацько-чеського поета Я. Коллара у культурному відродженні слов'янства, висловлені у статті "Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар" (1893), І. Франко розвинув та поглибив в іншій праці – "Слов'янська взаємність у розумінні Я. Коллара і тепер" (1893). Він вважав трактат Я. Коллара "цінним вкладом в науку про слов'янщину", свідоцтвом "того широкого толерантного та далекого від партійної чи національної ексклюзивності духу, що проймає сучасну славистику в її найкращих представниках" [7: т. 29: 76].

Творчість Я. Коллара, на думку І. Франка, мала позитивний вплив для національного розвитку усіх слов'янських народів. По-перше, вона сприяла культурно-просвітницькій діяльності, що реалізувалась у створенні так званих "Матиць", культурно-освітніх товариств, що спрямовували свою увагу на підвищення рівня освіченості народу та поширення культурних надбань. По-друге, теза Я. Коллара про єдину "всеслов'янську мову" зазнала трансформації і втілилась у мовній реформі, завдяки якій розпочався процес творення нових національних літературних мов на основі народної мови. По-третє, істотно активізувалися міжслов'янські літературні, культурні та громадсько-політичні зв'язки. Останні конкретизувались у суспільно-політичному рухові: духом Колларових ідей були насажені Слов'янський з'їзд у Празі 1848 року, з'їзди слов'янської прогресивної молоді, національно-визвольна боротьба південних слов'ян. Відомо, що І. Франко був добре обізнаним із подіями

визвольного руху і відгукувався на нього у своїх віршах, публіцистичних замітках та наукових статтях.

Аналізуючи найважливіші факти міжслов'янських взаємин, починаючи з 1830 року, І. Франко прийшов до висновку, що за час, який минув після видання Колларової праці “Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями”, слов'яни зробили великий поступальний крок уперед у розширенні своїх зв'язків: “взаємність помогала також товариському і публічному життю, скріпляла народну свідомість і чимало причинувалась до духового і політичного відродження” [7: т. 29: 75].

Розмірковуючи над проблемою єдності слов'ян, І. Франко вказав на те, що вона спирається на давню культурну традицію, започатковану Кирилом та Мефодієм – “першими всеслов'янськими писателями: не тільки болгари, серби, руси, паннонці, але також чехи і поляки знали і читали їх книги на тій самій мові” [7: т. 29: 55]. У його розумінні “слов'янська взаємність” – це насамперед важка праця заради інтересу кожного окремого слов'янського народу, а вже потім заради спільних інтересів усіх народів. Ця праця має охоплювати всі площини суспільного життя: “Слов'янство, – наголосив І. Франко, – переконалось за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий, і що розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все таки тільки поруч з сим другим набирає живучості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням” [7: т. 29: 64–65]. Отже, ідея слов'янської взаємності набуває нового, політичного, звучання й долає обмеженість її мовно-культурної інтерпретації.

Стаття “Слов'янська взаємність в розумінні Я. Коллара і тепер” розкриває перед нами літературно-критичну та філософсько-історичну грані творчості І. Франка. Досліджуючи внесок Я. Коллара у поступ слов'янства, він застосовує принцип історизму – методологічний підхід, що передбачає комплексний аналіз будь-якого явища культури в культурно-історичному контексті. Прикметним є також використання історико-порівняльного методу дослідження. Отож, І. Франко вводить слов'янські літератури і культуру загалом в європейський культурний простір. Відкриваючи можливості для дослідження національних слов'янських культур, він актуалізує питання їх світового значення.

Характеризуючи багатовікові традиції слов'янської культури, І. Франко наголосив, що культурно-історичний досвід слов'янства має бути використаний для вирішення конкретних проблем українського народу. Підтвердження цього знаходимо у статті “Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар”, у якій підкреслено, що для українців питання слов'янської взаємності є “питанням живим і пекучим, питанням практичної роботи” [7: т. 29: 50]. Для І. Франка, погляди якого еволюціонували від марксизму до підтримки національної ідеї, властиве узгодження інтересів окремої нації із загальнолюдськими цінностями. Показовою у цьому плані є стаття “Поza межами можливого” (1900), де він сформулював ідеал національної самостійності.

Отже, для загальнослов'янського культурного простору першої половини ХІХ ст. були характерними два різноспрямовані процеси. По-перше, культивува-

лася теза про об'єднання та консолідацію слов'янських народів, по-друге, стрімко відбулося відокремлення нових національних культур. Цим процесам відповідало вчення Я. Коллара про "слов'янську взаємність", що сприяло збереженню спільної слов'янської історико-культурної спадщини, пожвавленню міжслов'янського культурного співробітництва: споріднені слов'янські культури, виступаючи як рівноправні, взаємодіють та взаємозбагачують одна одну.

Водночас ідеї Я. Коллара мали важливе значення для утвердження національної та культурної ідентичності слов'ян серед інших народів Європи й відповідали початковому етапу формування філософії національної ідеї як теоретичної самосвідомості доби національного Відродження. У творчості І. Франка відбувається виразна артикуляція національної ідеї, її теоретично-дискурсивне осмислення. Франкове розуміння слов'янської єдності та його "історіософія національного відродження ґрунтувалась на узагальненні історичного досвіду саме ХІХ ст." [5: 92]. Він слушно критикував літературно-філологічний панславізм Я. Коллара і вивів проблему "слов'янської взаємності" в політичну площину. Водночас І. Франко сприйняв Колларове слов'янофільство як своєрідний гуманістичний ідеал, що ґрунтується на розумінні слов'янства як єдності партикулярних національних одиниць.

Отже, формування філософії національної ідеї в європейській культурі історично збігається зі становленням славістики як окремої наукової дисципліни. Дослідження І. Франка у кожній із цих галузей збагатили культурну та філософську спадщину слов'ян і стали продовженням слов'янської культурної традиції. Його творчість – це ціла епоха і водночас невичерпне джерело для розвитку вітчизняної культури.

Література:

1. Вагилевич І. Винятки з "Слави доньки" Івана Коллара, переложені на юго-руське нарiччя // Українські поети-романтики: Поетичні твори. – К., 1987.
2. Вервес Г. Іван Франко, слов'янські культури і сучасний світ // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. Львів, 11–15 вересня 1986 року. – К., 1990. – Кн. 1.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
4. Коллар Я. О літературній взаємності между славянскими племенами и наречиями // Антология чешской и словацкой философии. – Москва, 1982.
5. Мазепа В. Культуроцентризм світогляду І. Франка. – К., 2004.
6. Франко І. З гостювання у Празі // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – Братислава, 1957.
7. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
8. Чижевський Д. Філософія життя у Людовіта Штура // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 томах. – К., 2005. – Т. 3.
9. Шашкевич М. Руська мати нас родила... // Українські поети-романтики: Поетичні твори. – К., 1987.
10. Штур Л. В чем наша беда? // Антология чешской и словацкой философии. – Москва, 1982.